

A halott barát emlékezete¹

A halál értelmezése Antoine de Saint-Exupéry A kis herceg című művében

SZALAY MÁTYÁS

Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola
Theological College of Pécs,
Pécs (HU)
vezeto.szakkollegium@pphf.hu

Title: *Remembering the Deceased Friend: The Interpretation of Death in Antoine de Saint-Exupéry's The Little Prince*

Abstract: *Through a close reading of The Little Prince by Saint-Exupéry, I explore phenomenologically the phenomenon of death. My basic assumption is that the meaning of death becomes accessible only within a narrative context which has a love relationship, in this case, friendship, at its centre. The narrative of The Little Prince offers specific guidelines on how to interpret death. The finitude of human life is presented as the background for a meaningful life, a life in which it is possible to have personal encounters and friendship with others as well as loving them with real devotion. Secondly, I will examine the meaning of death as an event. In The Little Prince, the author claims that the two fundamental qualities of human existence are loneliness and rootlessness. Death as an event has a radically different meaning for the rootless and homeless, lonely 'grown-ups', and, on the other hand, for those having a meaningful life due to having recognized their inner orientation. While for the former, death is already in life an effective and irresistibly destructive force, for*

¹ A jelen elmélkedést tragikus hirtelenséggel elhunyt barátom, Artur Mrowczynski-Van Allen professzor családjának ajánlom.

those who are able to give themselves away lovingly and therefore live a life directed towards the ultimate meaning, death is at least not separate from life. Moreover death can be seen in terms of a constitutive part of life as a meaningful whole. Thirdly, death manifests itself as a mystery of life that can only be revealed in retrospect, i.e. only through memory. The memory of a departed friend is both disturbing and hopeful in its infinite richness, if we bear in mind that the ultimate function of memory is conversion. Conversion is triggered by the new meaning memory offers us by a radical reassessment of the „whole of life“. Genuine friendship has a unique power of consolation due to the fact that the deceased friend can be present in our lives even more intensely, more clearly, provided we are ready to follow the existential truth revealed in the memory of his devoted love.

Keywords: Friendship, Death, Memory, Hope, Meaning

Antoine de Saint-Exupéry könyve, *A kis herceg* minden kétséget kizáróan klasszikus mű. Nem azért, mert szinte a világ összes nyelvére lefordították, milliók ismerik és szeretik, hanem mindekelőtt azért, mert megkapó egyszerűséggel mély értelmű és igaz gondolatokat fogalmaz meg az élet nagy kérdéseiről. Ez utóbbiak közé, mint amilyen a barátság és a szerelem örök misztériuma is, sokszor egy tragédia erőszakosságával odafurakszik a földi élet végének értelmét, vagyis a *halál* mibenlétét firtató kérdés is.

A halál, a másik elvesztése kiszakít bennünket a köznapi gondjaink szorításából, s a reflexió új lehetőségével ajándékoz meg. Nem ritkán éppen a földi lét végességének megtapasztalása indít el bennünket azon az úton, mely elvezet a 'honnan jöttünk és hova megyünk?' misztériumához. Ez utóbbi kérdések olyan elmélyült töprengésre készítetnek bennünket, melynek révén az élet egésze, az élet mint olyan tárulhat fel, s bomolhat ki előttünk a maga személyes értelmében. Ezért 'szembesülni a végességgel' meghatározó élmény minden igaz boldogságra törekvő, vagyis a bölcsességben növekedni kész személy életében, s az értelmes és teljes élet élet előfeltétele.²

² Elég, ha e kérdést illetően felidézzük Platón „Phaidon” című dialógusát, melyben kifejti, hogy a valódi filozófia nem más, mint felkészülés a halálra. (Platón 1984. 64a, 1032; 67e. 1038) E gondolat persze csak abban az esetben

A *kis herceg* kétségkívül bölcséleti mű, amennyiben lépésről lépésre végigkalauzol bennünket a bölcsességhez vezető úton.³ Ezért aligha meglepő, hogy nagy figyelmet szentel a halál kérdésének. A különböző bolygókat bejáró, s egyre érettebbé váló kis herceg kalandjai persze könnyen elterelhetik figyelmünket arról a sokatmondó tényről, hogy az elbeszélő én valójában eltávozott kis barátjára emlékezve eleveníti fel találkozásukat, a közös élményeket és beszélgetéseiket. Saint-Exupéry elbeszélését beragyogja a bölcsesség derűje, miközben egészen áthatja a gyász józan fájdalma és a megnyugvás iránti vágy.

E bölcs kis könyv éppen az elbeszélés sajátos körülményeit tekintve mintha mindenekelőtt arra tanítana: amikor elveszítjük egyetlen értő barátunkat, el kell mélyedünk a fájdalom szakadékaiban, hogy biztos alapra leljünk abban, ami e viszonyt értékessé és értelmessé tette számunkra, s így enyhét hozhat a szív keservére.⁴ Ahhoz tehát, hogy ne csak átérezzük, de meg is értsük, sőt bölcséletileg ragadhattuk meg, mit jelent a barát elvesztése, nyomába kell erednünk az elvesztéssel tovaszökő értelemnek, vagyis fel kell fednünk emlékeinkben, mit jelentett számunkra e

táru fel előttünk teljes mélységében, ha hozzátesszük: az igazi filozófia nem akármilyen halálra hivatott felkészíteni bennünket, hiszen annak belátásán alapul, hogy nincs dicsőbb, mint másokért adni életünket. A filozófus ezért egyszerre küzd azért, hogy Rilke szavával, a saját halálát halja – vagyis teljes méltósággal, s ne értetlenül és személytelenül, mint akárki és bárki haljon meg, és hogy halála másokért bemutatott áldozta és tanúságtétel lehessen. Csejtei Dezső munkássága kiemelkedő jelentőségű a halál bölcséleti megértéséhez. Ld. Csejtei 2002.

³ Ld. Különösen Rafael Tomás Caldera filozófiai igényű elemzését, mely a nyitott egzisztencia kialakításához vezető minden fontosabb lépést sorra vesz. Ld. Caldera 2009.

⁴ Egyaránt ezt az utat járja be mind Cicero, mind Montaigne, a barátság két fontos ismerője. Mindkettőjük filozófiai elmélkedését a barátság természetéről a barát elvesztése ihlette. Az itt olvasható gondolatmenet e példákban kiindulva éppen azt igyekszik körbejárni, mennyiben köszönhető a barátság és halál összefüggésének, hogy a barátság természetéről épp az ilyen fájdalomtól átjárt és szeretettől átítatott művek szólnak leghitelesebben. Ld. Cicero 2019; Montaigne 2013.

barátság.⁵ Ezen emléknymokat követve pedig jó eséllyel arról is képet alkothatunk, hogyan nyilvánul meg a barátság mint elhivatás arra, hogy kiteljesedjünk a szeretetben.

A barát elvesztésének élményéből kiindulva a halál olyan sajátos értelme tárulhat fel előttünk, melyből a barát szomorú hiánya ellenére is vigaszt és erőt meríthetünk. Saint-Exupéry *A kis herceg*ben egyebek mellett erre is nagyon finoman rátapintott. Gondolatainak megértéséhez bizonyára hozzájárul, ha ellenpontként felidézzük, hogy a 20. századi filozófia nagy hatású művében, a *Lét és idő*ben Martin Heidegger a másik halálát olyan inautentikus tapasztalatként írja le, mely mintegy elfedi saját halálunkat, vagyis megnehezíti, hogy hitelesen szembenézzünk saját végességünkkel.

Heidegger összetett és az emberi végességet középpontba állító elemzésében joggal hívja fel a figyelmünket arra, hogy korunkban a halál mindennapi tapasztalata azt sugallja, a halál mindig másvalaki, pontosabban az arctalan 'bárki és akárki' személytelen halála.⁶ A halál éppen mivel túl közeli, s mindennapos, mi több, banális tényként tárul elénk, könnyen elveszíti valódi értelmét és személyes jelentőségét, s furcsa módon távoli valósággá válik a szemünkben. Nem egyszer pusztá látványossággá silányul, s bizonyos ábrázolásai minden méltóságától megfosztják a haldoklót; máskor meg az ipari méreteket öltött pusztítás, s az tömeges halál embertelen képei kérdőjelezi meg személyes jellegét. Az akárki és bárki halála akár banális, akár sokkolóan tömeges jelenségként ugyanazt erősíti bennünk: a halál személytelen baleset, filmszakadás; az élet brutális és értel-

⁵ A barát elvesztése ezért legalábbis lehetőséget kínál az egzisztenciális öneszmélésre és kiutat kínál abból, amire Barcsi Tamás elemzésében a halál elfedéseként hivatkozik, s amit Seneca így fogalmaz meg: „Naponta szemünkbe ötlük ismerős és ismeretlen halottak temetési pompája, de mi rá sem hederítünk, s véletlenségnek minősítjük azt, aminek bekövetkezését nekünk az egész élet szüntelen hirdeti.” in: Seneca 1967, 87. Ld. továbbá: Barcsi 2015.

⁶ Ennek ismert irodalmi példázata Tolsztoj 1995.

metlen, végső ténye, mely tovább elemezhetetlen: csak ennyi, és semmi több.⁷

Az igaz barátság és szeretetapasztalat esetében azonban mindennek ellenkezője érvényesül: a barát mint másik énünk (alter ego) elvesztése a maga kendőzetlen valóságában tárja fel előttünk saját végességünket, így szívünkben kongatva meg a vészharangot,⁸ nagyon is képes arra, hogy ráébresszen bennünket földi életünk elodázhatatlan felelősségére és megkérdőjelezhetetlen méltóságára.⁹ Mi több, a szeretett barát révén a halál a maga valódi, nyers és objektív valóságában mutatkozhat meg előttünk. Noha személy szerint nem minket érint (ez lehetőséget teremt tárgyilagosabb szemléletére), megjelenése mégis egész valónkat megrázza; úgy is fogalmazhatunk: a legközelebről szemlélhetjük anélkül, hogy belehalnánk. Nézzük tehát elsőként, mi a barátság, mi az a szeretetkapcsolat, melyben a lét végessége különös éles-séggel vetődik fel!

⁷ Ld. Sartre 2006, 627.

⁸ Ld. ennek kapcsán Heidegger elemzését az együttlét fogalmáról (Mitsein), in: Heidegger 1959, § 25–27. Heidegger elismeri, hogy a jelenvalólét mint együttlét lényege szerint mások kedvéért »van« (254. o.), mi több, megkülönbözteti egymástól a gondoskodás kétféle, tulajdonképpeni és ezzel ellentétes formáját. Ez utóbbit úgy jellemzi, mint amikor mintegy beugorva a másik helyére, átvállaljuk a gondját. Miközben azonban a másik személyt tehermentesítjük, függőségbe kényszerítjük és uralkodunk rajta. (252. o.) „Ezzel szemben fennáll a lehetősége egy olyan gondozásnak, amely [...] inkább a másik egzisztenciális létképességét illetően elébeugrik annak, nem azért, hogy levegye a válláról a gondot, hanem hogy ezt mint voltaképpeni gondot visszaadja neki. Ez [...] hozzásegíti a másikat ahhoz, hogy a maga számára gondjában áttekinthetővé és a gond számára szabad legyen.” (252. o.) E gesztus Heidegger sajátos értelmezésében inkább a halálhoz való szabad előrefutáshoz segíti a másikat, de nem következik belőle az a tapasztalat, amire a barátságban kerül sor, s ami valódi felszabadítást hoz: ígent mondani az élet ajándékára.

⁹ A másik halála kiemelkedően releváns a saját halál megértését illetően. E felismerés a kiindulópontja Levinas Heidegger-kritikájának és Marcel kiérlelt, a Sartre-i antropológiával való szembesülést követő halál felfogásának. Ld. Levinas 2000; Marcel 1959.

Mi a halál?

Végesség mint az értelmes élet hátere

A halál az egész elbeszélésben igen hangsúlyosan jelen van. Először is a történések sötét hátereként jelenik meg a pilóta állandó aggodalmában, hogy életét veszti a sivatagban rekedt gépe miatt. Amióta csak a Föld nevű bolygóra érkezett, a kis herceget is folyton megkísérti a halál gondolata, s ehhez kapcsolódóan az egyedüllét érzése. A halál tehát nem csupán egy konkrét esemény, hanem a véges földi lét tudataként minden történés egzisztenciális értelmében konstitutív módon jelen van. Mi több, éppen a halál elkerülhetetlensége, s itt-tartózkodásunk határoltsága az, ami minden eseményt eleve megismételhetlenné és egyszerivé tesz, s így különös *jelentéssel* s *jelentőséggel* ruházza fel.

Érdemes kiemelni: a halál nem sajátos értelemmel (Sinn) ruházza fel az eseményeket, hanem különös jelentéssel (Bedeutung) és jelentőséggel (Bedeutsamkeit). A dolgok és események ugyanis önmagukban már rendelkeznek egy bizonyos értelemmel, s ezt a halál sem változtatja meg, legfeljebb felfedi. A halál mindazonáltal kijelöli az események alapvető jelentésösszefüggését, mely a születés és halál szélső pontjai között feszülő temporális íven helyezkedik el. Az emberi lét végessége így más fényt vet az eseményekre, s megváltoztatja azok jelentőségét és szubjektív jelentését, tehát azt, amit gazdag magánvaló értelmükből fel tudunk fogni.¹⁰ Ennyiben persze a halálhoz való viszonyunk önazonosságunk felfedezésének és meghatározásának egyik abszolút viszonyítási pontja; noha – tegyük hozzá sietve – nem az egyetlen, s koránt sem a legfontosabb. Végzetes tévedés ugyanis azt gondolni, hogy életünk elsősorban és mindenekelőtt 'halálhoz

¹⁰ Király (2003, 19) megfogalmazásában: „A meghalásként értett halál tehát az emberi lény létének az egyik – talán legfőbb – metafizikai faktuma, és pontosan ennek a felvázolásának és körvonalazásának kell ezért a vele kapcsolatos összes többi tapasztalat fenomenológiai leírását és hermeneutikai értelmezését is vezérelnie!”

viszonyuló lét' (Sein zum Tode),¹¹ s innen nyerné értelmét. A *kis herceg* nagyszerűsége egyebek mellett abban rejlik, hogy igen ékesszólóan cáfolja az emberi sors, a *conditio humana* e tragikus félreértelmzését, rámutatva, hogy az emberi élet értelmessége nem a meghalás művészetében (*ars moriendi*) teljesedik ki, hanem a szeretetben, vagyis önmagunk elajándékozásában. Kicsit előre szaladva a gondolatmenetben talán szerencsés itt emlékeztetni arra, hogy a kis herceg még a halált is a rózsája iránti szeretetből vállalja: ahhoz igyekszik haza, akiről felfedezte, hogy egyedüli a számára.

A halál mint esemény

A halál azonban nemcsak a földi történések fontos háttereként van jelen a műben, hanem konkrét eseményként is.¹² Mint esemény pedig elsősorban félelmet kelt bennünk és szomorúvá tesz, hiszen el kell szakadnunk szeretteinktől, barátainktól, s mindattól, amit a földi életben megismertünk és megszerettünk. A szorongás pillanataiban úgy tűnhet, a halál visszatérés abba az *egyedülletbe*,

¹¹ Heidegger így fogalmaz a *Lét és idő* című könyvben: „A halállal a jelenvalólét a maga legsajátabb létképességében áll küszöbön önmaga számára.” (429. o.) Máshol még hozzáteszi: „Ekképp a halál mint legsajátabb, vonatkozás nélküli, meghaladhatatlan lehetőségként mutatkozik meg... A halálhoz viszonyuló lét mint a lehetőségbe való előrefutás teszi csak lehetővé ezt a lehetőséget, és teszi azt mint olyat hozzáférhetővé” (447), ld. Heidegger 1989.

¹² Az epikureusok tagadják, hogy a halál valóban életeseménynek tekinthető. Értelmezésük szerint „amíg vagyunk, nincs a halál, amikor a halál bekövetkezik, már nem vagyunk”. E gondolat megjelenik Senecánál, Montaigne-nál és később Schopenhauer halál-felfogásában is. (Ld. Schopenhauer 2001, 213–218) E gondolatban van némi igazság, hiszen egy eseményhez lényegszerűen hozzátartozik, hogy *visszatekintve* beilleszthető legyen az élet eseményei közé, s ezt a halálról csak akkor állíthatjuk, ha az élet fogalmát kiterjesztjük a földi életen túlra. Előretételezve azonban a halál kétségkívül eseményszerű, s végső, lezáró jellegénél fogva kiemelkedő jelentőséggel bír. Anélkül, hogy személyesen viszonyulnánk a halálhoz mint olyan jövőbeli lehetőséghez, mely bármikor bekövetkezhet és lezárhatja az életfolyamatot, nem lehet tulajdonképpen értelemben saját életünk. Ld. erről Scheler (1933) halálirányelmény fogalmát.

mely a kis herceget is rögvest elfogta, amint megérkezett a földre. A halál mint életeseemény valóban úgy kerül elénk, mint elszakadás mindenkitől, akit megszerettünk a földi életben, s mint az eredeti egyedüllét létformája. Amint látni fogjuk azonban, a kis herceg számára – éppen földi élményeinek, barátságainak hatására – azonban a halál csak átvezet a magányosságon, de nem jelent végső elhagyatottságot. Éppen az átvezetés lehetőségének és természetének megértéséhez kellett korábban tisztáznunk, hogyan mutatkozik meg az *eredeti egyedüllét* mélyén a felbont-hatatlan közösség (*communio*). Akik ugyanis a *lélegzondozás* gyakorlata révén szert tettek egyfajta ontológiai önismeretre, azok előtt nem kétséges, hogy sohasem teljesen elhagyatottak: az *egyedülvalóság* hamis létlehetőség, hiszen a magába szállt lélek nem némaságra kárhoztatott, hanem végtelen beszélgetésben él a *belső emberrel* (*homo interior*).¹³

Noha a halál nem dönti végső és engesztelhetetlen magányba az embert életünk végső eseményeként, kétségtelenül kiemel bennünket a mindennapi világ értelemösszefüggéséből, és eltávolít a körülöttünk lévő emberektől; közeledtével a világ, melytől búcsúzunk, elszürkül, s hirtelen elhalkulnak körülöttünk a beszélgetések. Miután felkészítette a szomorúságra a pilótát, és vizsgálatást kínált neki a hiányára, a kis herceg is elvonul, hogy egyedül legyen a rókával. Egész földi életünkben érdemes szem előtt tartani, hogy a végső pillanatban magunknak kell szembenézni a halállal. A *memento mori* mély igazságai közül ez talán a legbecsesebb: hiába kísérelhetnek el imáikkal, szeretetükkel mások is, végső soron senki sem vállalhatja át helyettünk e végső utazás fáradságait, keserűségét és szenvedéseit.¹⁴ Aki mások mögé bújva és világi szerepeinek álarcai mögé rejtőzve tevékenykedett és gondolkozott (mint Tolsztoj

¹³ Ld. Szent Pál megkülönböztetését az *exō anthrōpos* és *esō anthrōpos* között. Különösen érdekesek e tárgykörben Szent Ágoston és Hildegard von Bingen gondolatai. Ld. különösen Ratherius 1976, Sc.III, 8, 8, 440–441; továbbá: Szent Ágoston 2013, különösen a X. könyv.

¹⁴ A halál kétségkívül olyan esemény, amelyet tekintve mindenki helyettesíthetetlen. Ebből azonban nem következik, amit Heidegger úgy fogalmaz, „csupán a haldokló mellett lehetünk, vele nem”. (Heidegger 2001, 47§, 278) Levinas helyesen emeli ki, hogy igenis közösséget vállalhatunk a haldok-

nagyszerűen megrajzolt hőse, Ivan Iljics¹⁵), e különös pillanatban minden látszólagos védelemtől megszabadul, s meztelenül, vagyis az emberi lét póroságával kell megválaszolja a szívszorító kérdéseket: van-e élet a halál után, volt-e bármilyen transzcendens értelme az életének? A halál végzetes és abszolút személyes eseményként tehát nemcsak másoktól választ el, hanem kiemelve bennünket az akárki és bárki világából azon szerepeinktől is megfoszt, melyeket úgy aggattak ránk, vagy anélkül vettünk fel, hogy értelmüket elsa-játítottuk volna.

A halál állandó közelsége azonban nem feltétlenül idéz elő kiüt-talan magányt, nem gátolja meg, hogy másokkal, szeretteinkkel, barátainkkal talán minden eddiginél szorosabb közösséget alakítsunk ki. Ahogy megfoszt a külső ballasztoktól, felszabadító, hogy leválasztja rólunk külső szerepeinket; a földi élet véges-ségén, korlátolt értelmén átszüremkedik a dolgok és viszonyok valódi értelme. Mi több, a halál szelíd, békés és reményteli arcát fordítja felénk, amikor az élet végpontjáról visszanezve szokatlan élességgel kirajzolódik élettörténetünk mint rendezett és meghatározott értelemmel bíró egész. E tapasztalat nemcsak megosztható másokkal, barátainkkal, akik még az élet kacska-ringós útjait tapossák, hanem egy, a halállal bátran szembenező ember *tanúságtételén* keresztül minden eddiginél szorosabb közösséget is teremt velük. A halállal kibékült értelmes életet élők összefonódása a bizalom és remény közössége is – valódi *communio personarum* –, mely áthatol a halálfélelemtől magá-nyossá vált szív reménytelenségén.

Miközben tehát a halál elválaszt az akárki és bárki világtól, az igazi szeretetközösséget nem bomlasztja szét, sőt megerősíti köte-lékeit, hiszen feltárja a véges lét álarca mögött megbúvó végtelen értelmet, s a reményteljes emberi sorsközösséget. Az önmegva-lósítást előtérbe helyező életet folyton beárnyékolja az elkerülhetetlen halál. Ezért radikálisan új perspektívát tár fel, amikor valaki

lóval, és elkísérhetjük. Ez a tapasztalat segít megvilágítani és értelmezni saját halálunkat, melyről másképpen nem szerezhetünk konkrét tapasztalatot. Ld. Levinas 2000.

¹⁵ Ld. Tolsztoj 1995.

másokért áldozza az életét; a halált és a végességet illetően az én számára transzcendens értelem ugyanis ekkor tör fel legtisztábban: „Nagyobb szeretete senkinek nincs, mint aki életét adja barátaiért!” (Jn 15,13) Az ilyen tettek világosan tanúskodnak arról, hogy az emberi lét végessége nem semmisíti meg, s még csak meg sem kérdőjelezi, hanem ellenkezőleg, kiteljesíti és egyértelműsíti a szeretetaktusok értelmét.

Saint-Exupéry szövege azért is olyan magával ragadó, mert e mély értelmű igazságot ábrázolja mesteri módon: a kis herceg halála nem áll ellentétben földi életének alapvető értelmével, mely az igaz s odaadó szeretet lehetőségének keresése s természetének vizsgálata. Miután rádöbbsent arra, hogy a rózsája minden rózsánál különlegesebb, a halál számára immár nem az élet megsemmisítése, hanem e földi élet kiteljesedésének lehetősége egy érettebb s tökéletesebb szeretetben. A kis herceg számára így a halál lényegében visszatérés oda, ahol a gyökerei vannak, ahol igazi szerepre lelt a rózsájával.

Tette szemben áll a halál mint fenyegetés és tragédia hétköznapi, vagy mondjuk úgy, felnőtt felfogásával, s ellentétes azzal a menekülő életmóddal, ami általában az embereket jellemi: „*Viszi, sodorja őket a szél. Nagy baj nekik, hogy nincs gyökerük.*” (18. fejezet, *A sivatagi virág*)

A *kis hercegben* az elbeszélő szerint az emberi lét két alapvető tulajdonsága a *magányosság* és a *gyökértelenség*. A magányosság elkerülhetetlen mindazok számára, akik képtelenek önmagukat odaajándékozva másokkal megosztani életüket. Amint fentebb láttuk, az ilyen embert belülről emészti a magány, vagyis eredeti egyedüllétét elviselhetetlen elhagyatottsággként éli meg, anélkül, hogy felfigyelne a lélek csendjében felcsendülő belső hangra. Az efféle magányosságot nem enyhítheti mások társasága, legjobb esetben is csak eltereli a figyelmet a lélek tragikus állapotáról, melyben a halál maga az engesztelhetetlen és végtelen magány birodalma.

A gyökértelenség – a felnőttek második jellemzője – végső soron ennek egyenes következménye, hiszen aki magányos, annak otthona sincs a világban. Bárhova utazzon is, mindig csak

önmaga útitársa, s mindenhol csak önmaga reménytelenséget árasztó tükörcépével találkozik. A gyökértelen embernek a halál is csak fokozza otthontalanságát, hiszen úgy értelmezi azt, mint a senkiföldjére, a semmi birodalmába vezető utazást.

Az otthon értelme, megélhető valósága a szeretett másikkal való együttlétből bontakozik ki. Az otthonosság, a valóság ismerős, megszokott, kényelmes szeglete, ami biztonságot ad és minden részletével ránk van szabva, hamar szertefoszlik, ha nem a szeretet időtlenségében vert gyökeret. A kis herceg számára ezért vált saját bolygója 'származási vagy lakóhelyből', vagyis a számtalan csillag egyikéből valóságos otthonná, amikor felismerte, nem a honvágy, hanem a rózsája iránti szeretet hívja haza. Az otthon ennyiben minden szellemi és valóságos utazás, minden idegen-tapasztalat abszolút viszonyítási pontja. Amit otthonnak nevezünk tehát nemcsak külső tér tereptárgyakkal, hanem egy olyan különleges értelemösszefüggés is, melyhez képest minden más, minden új élmény elnyeri sajátos besorolását, s amelyhez viszonyítva minden idegen értelem feltárulva előttünk potenciálisan otthonossá alakul, s az életvilágunk részévé válik. Akinek nincs otthona, minthogy nem alakított ki olyan szeretetviszonyt, amelyben otthonosan érzi önmagát, hiszen befogadták, annak érthetetlen és elképzelhetetlen a megérkezés – mind a földi életben, mind a földi életet elhagyván.

Mindezek fényében talán érthető, miért állítható, hogy éppen az otthon fogalma felől értelmezhető a kis herceg sajátos távozása a Földről. Erről az utazásról a kis herceg maga is azt mondja, csak hasonlít a halálra. Nem egyszerűen távozik a földi életből, hanem vissza is tér az otthonába. Mielőtt azonban visszatérését pontosabban elemeznénk, térjünk vissza a gyökértelenség gondolatához!¹⁶

A gyökértelenség – a felnőttek azon jellemzője, mely lényegileg befolyásolja a halálról alkotott elképzeléseiket – azonban nemcsak *otthontalanságot*, hanem *tartalmatlan életet* jelent. A kis herceg

¹⁶ Különösen érdekes e tekintetben Simone Weil meggyökeresedés-elmélete. Ld. Weil 2014

tanúsága szerint az ilyesfajta emberi lét minden cifrasága, dísze, kívánatos kincsei ellenére is lényegében sivatagi világ, minden pillanatban betemetheti a sárga homok. A homokszemként pergő étellel szemben, mely megérkezésekor kerül a szeme elé, a kis herceg utazása olyan sorsfordító eseményeket foglal magában, mint a sivatagi kút felfedezése. E gyermeki lény éppen eredendő egzisztenciális nyitottsága miatt a másakra s a világra, sőt még a sivatagra is képes olyan gyermeki csodálattal nézni, mely természetes módon bukkan a csodára kerekés kútra a sivatagban.¹⁷ Az életmentő kút persze maga a szeretet ajándéka, hiszen a pilóta iránt érzett barátságból születik, s ennek keretében magasztosul különös eseményből a barátság, két sors rejtélyes összekapcsolódásának szimbólumává.

A halál, mely elválaszthatatlan földi létünkötől, a felnőttek szemszögéből, akik hiába keresnek kapaszkodót a mérhető és hasznos dolgok világában s a tovaszálló élvezetekben, nem más, mint a gyökértelenség netovábbja. Akik csupán a hasznosság (uti) és az élvezet (frui) fonalaival¹⁸ úgy kapcsolódnak az élethez, hogy az lényegi formában nem vezet el a másik (emberi vagy isteni) személyhez, azok számára a halál valóban e szálak elvágását jelenti. A halál mint esemény ebben az összefüggésben mintegy leválik és elkülönül az élet többi eseményétől, azoknak még csak nem is lezárása, betetőzése, hanem pusztá végpont.

A halál persze csak akkor tűnik pontszerű és megsemmisítő eseménynek, ha maga az emberi élet is végső soron tartalmatlan, vagy legalábbis önmagán túl semmilyen, időtlen értelemmel bíró valóságra nem utal. Az, hogy egy életet tartalmasnak tartunk, nem annyira a különös, kalandok és életesemények függvénye; a valódi, mélységi tartalom akkor bukkan elő, ha az illető képes felfedezni az események közötti rejtett összefüggést. Az élet minden pillanatban kimeríthetetlenül gazdag értelemmel bíró eseményekkel ajándékoz meg bennünket, ez az értelem azonban rejtve marad az előtt, akinek értelemkereső pillantását – a vágy és közvetlen beteljesedés szegényes dialektikájának elvei szerint

¹⁷ Ld. de Exupéry 2024, 25. fejezet

¹⁸ Ld. Szent Ágoston 2013, X. könyv.

– csak önmaga megvalósításának szűkös szempontjai határozzák meg. Az ilyen élet darabjaira hullik, s elveszik a két ellentétes állapot feszültségében: beteljesedett saját vágy csalóka, pillanatnyi boldogsága, és csalódott vágy pillanatnyi fájdalma, szomorúsága váltogatja egymást, anélkül, hogy maga az élet valódi, ajándék-szerű értelme kibomolhatna előttünk.

Ez utóbbi jobbra akkor tárul fel és nyer intellegibilis formát, ha tapasztalatainkat egyetlen végső horizontra vonatkoztatva értelmezzük, vagyis ha életünket egy bizonyos irányba tartó utazásként fogjuk fel. A kis herceg számtalan bolygót látogatott végig, míg megvilágosodott előtte életének e sajátos értelme. Ez ösztönözte arra, hogy visszatérjen a rózsájához, vagyis elfogadja és viszonzni kívánja a rózsza tökéletlen szeretetét.

A tartalmas életet jellemző határozott törekvéssel, hogy szeretettel szolgáljunk valakit, szembeállítható a szétszórtság.¹⁹ Ez jellemző az egyes bolygókon lakó felnőttekre, akik éppen mivel végtelenül magukba fordul emberek, mind elvesznek egy sajátos tevékenységben, s ezért tulajdonképpen nem találkoznak kedves látogatójukkal. Alapvető beállítódásuk éles ellentéte a kis hercegével, akinek utazása és különösen földi kalandjai egyetlen célt szolgálnak csupán: barátokra lelni. Önmaga elajándékozásának vágya világosítja meg a kis herceg értelmét, az segít felismernie az egyes események közötti összefüggést, hogy a szeretet fonálára fűzi fel az események gyöngyeit. Végső soron ezért lehetséges, hogy a halálhoz hasonló utazása számára nem az élet megsemmisülését, hanem szeretetben való kiteljesedését jelenti.

A felnőttek számára a halál megsemmisülés, mi több, a halál megsemmisítő ereje már a világban létezve is számtalan formában kifejezésre jut. Az elmúlásban, az öregedésben, az elválásban, a betegségben és fájdalomban mind a halál megsemmisítő ereje tör felszínre. Ezért igyekeznek a felnőttek görcsösen fiatalnak és egészségesnek maradni, mint akik minden pillanatban kívánatosak és készek az élvezetre. Különös módon e félelemtől indítatva sietnek folyton, hogy aztán egy-egy intenzív élvezetnek

¹⁹ Ld. Szent Ágoston 2013, X. Könyv, defluxus kifejezése.

köszönhetően legyen idejük megfeledezni az időről, mely éppen ilyenkor szökik el előlük leginkább.

Összefoglalóan azt láthatjuk tehát, hogy a halál mint esemény, radikálisan más értelemmel rendelkezik a gyökértelen és otthon-talan, magányos 'felnőttek', s másfelől azok számára, akiknek élete – fölismerve annak belső irányultságát – tartalmaz. Míg az előbbieket számára a halál már az életben is ható és ellenállhatatlan megsemmisítő erő, addig a szeretetben magukat átadni képes és ezért a végső értelemre irányuló életet élő emberek számára a halál legalábbis nem válik el az élettől, s annak mint értelmes egésznek konstitutív része.²⁰

A halál mint rejtély

A halál eseménye mindazonáltal mindkettejük, tehát a magányos és gyökértelen felnőttek és a gyermeki, tiszta lélekkel bíró szeretettől tartalmaz életű személyek számára egyaránt rejtélyes esemény. E rejtély természetének megértéséhez nézzük most részletesebben a kis herceg találkozását a halált jelképező kígyóval:

„– Furcsa jószág vagy, vékony, mint az ujjam...

– De bármilyen király ujjánál hatalmasabb – mondta a kígyó.

A kis herceg elmosolyodott.

– Nem mondhatnám, hogy nagyon hatalmas vagy, hiszen még lábad sincs... utazni se tudsz.

– De nincs az a hajó, amelyik messzebbre bírna vinni, mint én – mondta a kígyó.

Azzal mint egy aranypánt, a kis herceg bokájára tekeredett.

– Akit én megérintek, azt visszaadom a földnek, ahonnet származik – mondta. – Te azonban tiszta vagy, és egy csillagról jöttél.

A kis herceg nem felelt.

²⁰ A klasszikus hagyomány halál-felfogásának sarokpontja, hogy bölcselkedni annyi, mint megtanulni meghalni. Ld. Montaigne 2013, 92, illetve Cicero 2004, 48.

– Olyan gyöngö vagy ezen a gránit Földön, hogy megesik rajtad a szívem. Ha egy szép napon majd nagyon visszavágyol a bolygódra, segíthetek rajtad. Mert én...

– Ó! – mondta a kis herceg. – Értem, nagyon is értem. De miért beszélsz mindig rejtélyekben?

– Valamennyit megfejttem – mondta a kígyó.” (17. fejezet, *A kígyó*)

A kis herceg találkozása a kígyóval, vagyis első szembenézése a halállal drámai jelenet. E találkozásra egy szimbolikus térben, a sivatagban kerül sor, mely gazdag értelemmel bír: nincs emberi forgatag, zaj, csak az egyedüllét, csönd, a semmi uralta embertelen világ. A kis herceg meg is jegyzi: „– Itt a sivatagban olyan egyedül van az ember. – Nincs kevésbé egyedül az emberek közt sem – mondta a kígyó.” (17. fejezet, *A kígyó*) A halál közelsége tehát az *eredeti egyedüllét* fentebb leírt valóságára emlékeztet bennünket, melyet jobbra eltakar előlünk számtalan földi viszonyunk. A találkozás a halállal ezért felszínre hozza igazi énünket, és megmutatja a viszonyok valódi természetét.

A kígyó minden királynál hatalmasabbnak tartja magát. Olyan lényként tűnik fel, aki elsősorban hatalommal rendelkezik, méghozzá olyan hatalommal, melynek semmi és senki sem állhat ellen. A halál látszólag bármit, bármilyen értéket képes megsemmisíteni. A halállal szemben még a kis herceg is végtelenül gyengének tűnik, egy nádszál csupán. Tiszta, gyermeki lénye azonban még a kígyót is meghatja, sőt szinte megszelídíti. A jelenet szimbolikája csak a keresztény hagyomány összefüggésében tárul fel igazán. Eszerint a kígyó a bűn szimbóluma, s a paradicsomból való kiűztetésünk óta az ember örök ellensége, mely a földön, a porban csúszik és gyanútlan ember bokájába mar, míg Éva sarjai a fejét tapossák, nos, e kígyó a kis hercegnek aranypántként tekeredik a bokája köré. A tisztaszívű kis herceget, aki az égből jött és oda is tér vissza, a halál nemcsak ékszerként ékesíti fel, hanem egyenesen segítségére siet, hogy hazatérhessen. A kis herceg ugyanis nem fél a kígyótól, nem retten meg tőle, nem is tér ki előle, inkább magaveti alá magát szelíden és megadással a halálnak. Ugyanolyan

személyes érdeklődéssel és lefegyverző őszinteséggel viszonyul hozzá, mint az utazása során megismert bármelyik személyhez. Tisztaságának köszönhetően, amivel mindenkire eleve jóindulattal tekint, s lelki szegénységének hála, amivel a rózsáján kívül semmihez sem, még puszta életéhez sem ragaszkodik, a halálhoz is másként viszonyul.

A halál persze számára is rejtélyes, az segíthet felfedni a természetét, amit a kígyó árul el róla: hasonló az utazáshoz. Jóllehet a kis herceg számára nem utolsó út, hanem hazatérés, azért az otthon viszontlátásának reménye a búcsúzás és az elválás kényszerűségével párosul: „*Aki hagyja, hogy megszeliđítsék, az a sírás kockázatát is vállalja vele.*” (25. fejezet) Akinek helyén van a szíve, azt jobban izgatja a halált követő élet rejtélyeinél, hogyan vigasztalja barátait, szeretteit a távozásával járó elkerülhetetlen veszteség miatt. Éppen ezért a halál rejtélye nem a távoli sötét árnyak kémlelésére szólít fel, hanem egészen más feladatot rejt magába: valódi vigaszt kínálni a hátrahagyottaknak. A következő fejezetben ezért a halál és barátság kapcsolatára igyekszem fényt deríteni.

Hogyan kapcsolódik a barátság a halálhoz? – Emlékezet

Montaigne így fogalmaz: „*Akik kiérdemelték barátságomat és elismerésemet, egy percre sem veszítik el attól, hogy nincsenek többé.*”²¹ De vajon vigaszt nyújthatnak-e az emlékek barátunk távozása után? Legyőzheti-e a barátság felidézése a halál megsemmisítő erejét? A kérdésre adandó válaszhoz két dolgot kell tisztáznunk. Halál és barátság viszonyának meghatározásához először azon kell eltöprengenünk, hogy éppen e két dolog teszi az embert egyedivé: a halállal való szembenézés és a másik szeretete. Másodszor, az emlékezet azon különös aktusát kell górcső alá vennünk, amellyel felidézük eltávozott barátunkat.

²¹ Montaigne 2013, 237.

Fentebb már elemeztük, miként szólít el és emel ki minket a végességgel való szembenézés a mindennapi élet, az életvilág értelem-összefüggéseiből. Noha jobbra tudomásunk van a halálról, csak ritkán kerül hangsúlyosan előtérbe saját halandóságunk. Mi több, még e tapasztalat is könnyen elnyomható; a halál személyre szóló meghívója sokszor elkeveredik mindazon szerepek között, melyeket ránk osztott az élet, vagy magunkra vettünk. Még amikor tudatosítjuk magunkban halandóságunkat s e gondolat révén feltáruuló szakadék mélyére pillantunk, akkor is csak kiszakadunk a bárki és akárki viszonyrendszeréből, de még nem vetjük meg a lábunkat egyéni sorsunk, sajátos (el)hivatásunk tevékeny megélésének talaján.²² Az egyéni sors megélése más, eredetibb forrásból táplálkozik.

Ahhoz, hogy visszataláljunk e forráshoz, azt a kérdést kell feltennünk, vajon mely aktusban tárul fel leginkább az ember teljes és egyéni valója, mi tesz leginkább tanúbizonyságot helyettesíthetlenségünkről és egyedi valóságunkról? A válasz a fenti elemzés második szakaszában körvonalazódik: a szeretet mint önmagunk elajándékozásának aktusa.

A másik iránti szeretet egyfelől az egész emberi személy legtisztább és legteljesebb kifejezése, másfelől ennek az egyedi személynek a tulajdonképpeni megnyilvánulása. Egyrészt olyan önkifejezés, mely magában foglalja az emberi lélek minden fakultásának együttműködését, másrészt teljesen egyéni módon személyes aktus, mely mintegy a lélektől a másik lélekig járja be a felismerés, elismerés és önátadás útját.

A szeretet kétségtelenül nem csak érzelmi kifejezés: ami megalapozza a másik iránt fellobbanó szenvedélyt, s az érzelmi válasz egyéb formáit, az végső soron az emlékezet képessége. Az emlékezet, vagyis egy tudattartalom megtartásának képessége nélkül ugyanis még azt sem tudhatnánk, hogy a másik személy azonos önmagával. A másik iránti szeretetünk nem csak az adott pillanatban előttünk álló másokra vonatkozik; azon alapul, amit a másiktól valamilyen bármily rövid múltban már megta-

²² Gondoljunk csak arra, milyen abszurd lenne azt állítani, hogy a kis herceg egyéni sorsának megélése a kigyóval való találkozásnak köszönhető.

pasztaltunk. A szeretet persze még az emlékezetet megelőzően előfeltételezi a másik személy mint olyan *észlelését*. Az észlelés (németül Wahr-nehmung, vagyis egy igazság befogadása) nem csupán értelmi aktus; a másik értékének felismerése és elismerése azonban már kifejezetten az intellektus, az értelem fakultásához tartoznak. Noha az ennek nyomán kialakított szeretetválasz egy spontán felébredő beállítódásból indul ki, mint lelki tevékenység korántsem önkéntelen, hanem az akarat fakultása alá tartozik. A valódi érzelmi válasz a másik szeretetreméltó lényére tehát már mindig több, mint spontán fellobbanó beállítódás; az értelmi felismerésen alapuló és a szabad akaratból fakadó aktus.

A szeretet tehát az emberi fakultások mindegyikét érinti. Nemcsak arról van azonban szó, hogy a szeretetben a lelki képességeink valamilyen szinten érvényesülnek, hiszen ez számos más komplex aktusról elmondható, hanem hogy e képességek éppen a szeretet révén érvényesülnek legtisztább és legteljesebb mértékben. Így a szeretett személy megidézésekor *az emlékezet lényegének legjavát adja, azt a lényegi tartalmat, amihez egész lényünk kötődik*. A másik személyének észlelése maga az észlelés legtisztább formája, melyben a valóság legmélyére hatolunk. A szeretett személy lényének megismerése ugyanakkor az intellektus mesterműve is, hiszen itt magát a minket körülvevő valóság legfőbb alkotóelemeit, a magánvaló értékeket ajándékként ismerhetjük fel azon különös és éles figyelemnek hála, melyre a másik személye tesz képessé bennünket. A szeretet-fogadalma, az örök elköteleződés a másik személye iránt ugyanakkor olyan elhatározás, mely az akaratot saját határainak, az egyáltalán még akarható határaitra juttatja el, miközben persze maga az akarat már mindig is a jó és a szép akarata. Mindezek fényben azt mondhatjuk, a szeretet valóban a teljes emberi személy kifejezése, azonban nemcsak azért, mert benne kiteljesedik az emberi természet, vagyis az ember beteljesíti eredendő hivatását, hanem azért is, mert a szeretet minden egyéb aktussal szemben úgy közelít a valóság felé, hogy az abban teljességgel érvényre juthat, és nem szenved semmilyen korlátozást. Elég, ha arra gondolunk, hogy mindenféle emberi ismeret mindig is valamely

sajátos szempontból tekint a tárgyára, míg a szeretetben az aktus intencionális tárgya minden szempontot meghaladóan önmagában és önmaga által nyilvánul meg, vagyis ajándékként tárul fel a szerető szemlélődő pillantása előtt.

Amikor a szeretet aktusában teljes emberi lényem megnyilvánul, azzal egyszersmind egyedi mivoltom is a legteljesebb kifejezést nyeri. Először is azért, mert én vagyok, akit a másik megszólított. A pilótához lép oda a kis herceg különös kérésével, hogy rajzoljon neki egy báránykát. A találkozásban rejülő megszólítás kétségkívül személyes, ennek, és csakis ennek az embernek címezték; éppen ez különbözteti meg a találkozást a személyek minden egyéb, véletlen érintkezésétől. Másodszor azért is a szeretet a legszemélyesebb aktus, mert az minden másnál jobban igényli önmagam meghaladását a másik transzcendenciájának irányában. A másik tökéletlen és minden közelségében is távoli személyét szeretni mindig emberpróbáló feladat, mely ugyan a legszebb, de talán éppen ezért a legnagyobb áldozatokkal is jár. A másik személyt szeretve ugyanis fel kell emelkednünk, vagy éppen le kell hajolnunk hozzá; bárhogy is, de mindig meg kell haladnunk önmagunkat, hiszen olyan tökéletes, vagyis feltétlen és határtalan odaadást vár el tőlünk, akár csak mi őtől. Harmadszor a szeretet azért is a legszemélyesebb emberi aktus, mert mint szerető személy helyettesíthetetlenek vagyunk, hiszen szeretetünk éppen arra a másokra irányul, aki szabad akaratából nekünk tárta fel önmagát, s így csak és kizárólag az mi saját nézőpontunkból látható így és így – még ha természetesen mindaz, ami látszik, önmagában másoknak is megnyilvánulhat, csak éppen máshonnan tekintve, és máshogy. A szeretetviszonyban éppen mivel a másokra mint erre és csak erre a személyre irányuló szeretetaktusok szövedéke, mindkét fél helyettesíthetetlen. Negyedszer a szeretet azért is a legszemélyesebb tevékenység és önkifejezés, mert a szeretet önmagam elajándékozásának aktusa. A szeretetben ugyanis, megnyílván a másik előtt és feltárva, ki vagyok valójában, a másik boldogságért tevékenykedve lényegében nem egyéb javakat, mint szerető önmagam ajánlom fel.

Hátravan még annak vizsgálata, mire irányul a szeretetaktus, így ugyanis beláthatjuk, milyen szerepet játszik az emlékezés a barátságban. A válasz látszólag egyszerű: a kis herceg szeretete szerelemként a rózsára, és a barátság értelmében a rókára irányul. Érdekes azonban pontosabban is szemügyre vennünk, kit rejt, vagyis milyen tudattartalom és valóság bújik meg a 'rózsa' és a 'róka' kifejezés mögött. Mindaz, amit a róka jelent a kis herceg számára, emlékek soraként jelenik meg; ezek az emlékek pedig nem mintegy zárványként léteznek a tudatában, hanem millió és millió szállal kapcsolódnak mindahhoz, ami a kis herceg maga: a róka értelme már ott van abban is, ahogyan a kis herceg a barátságról, a szőlőről, a megszelídítésről, mi több, a pilótáról, s főképp ahogyan a rózsájáról gondolkodik. A kis herceg oly módon átalakult a rókával való barátsága révén, hogy a róka immár elválaszthatatlan saját személyétől. A barátság bizonyos értelemben éppen ezt jelenti: noha nem mosódnak el a határok köztem és a másik személye között, vagyis senki nem kebelezi be a másikat (ez nem barátság, hanem pl. lelki élősködés), mégis a barát nem pusztán külső valóság számomra, hanem olyasvalaki, akit egyfelől belülről ismerek, másfelől akinek a személyéhez kapcsolódó beállítottságokat, világlátását, gondolkodását és életformáját bizonyos megkötésekkel a magaménak mondhatom, hiszen a másik révén átalakulva váltam azzá, aki vagyok.

Az emlékezet tehát, mely itt nemcsak az egyes tudattartalmak felelevenítésének képességét jelenti, hanem annak képességét is, hogy ezen élmények értelmének a mélyére hatolunk, mindezenelőtt éppen azon események felidézését jelenti, melyekben a másik kifejezetten egyéni létében nyilvánult meg számomra. Az emlékezet tehát nemcsak bizonyos tudattartalmak megőrzésének és adott esetben a tudat elé tárásának képességét jelenti, hanem mindenelőtt azt, hogy a megélt számtalan esemény meghatározott értelemösszefüggések szerint felszínre hozza a tudattartalom egyedi lényegét, melyben aztán újra és újra elmélyedhetünk, és ami továbbgondolásra és elsajátításra hív meg bennünket. Maga az emlékezés ennyiben a múlt olyan jelenvaló tétele, ami egy feltáruló értelem kiválasztásra, lényegszemléletre és új össze-

függések felfedezésére késztet. Az emlékezet végső funkciója a megtérés, tehát az, hogy az emlékek újonnan felkínálkozó értelme az egész élet radikális átértékelésére ösztönözzön.

A barát személyét illetően ez különösen azon események és tapasztalatok kapcsán van így, melyek révén személye egyedi és személyes létében tárul fel előttem, amikor tehát a másik mint ingyenes és személyre szóló adomány mutatkozott meg előttem. Jó példa erre a sivatagi kút keresésének jelenete, melyben a kis herceg különös személye talán minden más szövegheleynél, emléknél világosabban ajándékként mutatkozik meg. E fejezet nem hagy kétséget afelől, hogy a barátságban felvillanó értelem az egész világnak radikálisan más értelmet ad: ahol a pilóta a kis herceggel jár, ott nincs szomjúság, mert a sivatagban is kerekesebb kutak állnak, és zenélő láncsal hozzák fel a vizet a vödörök. Az világ, amely tartalmazza e lehetőséget, egész másként épül fel és működik mint az, amelyikben efféle csoda lehetetlen. A kis herceg talán éppen azért különös irodalmi szöveg, mert szinte egészében ezen ajándék-momentumok felidézésének módszerét és elveit követi. Így válhat a barát és a barátság *homenage*-ává.

Az eltávozott barát emlékezete

Az eltávozott barátira emlékezni lényegében a barátság ajándékainak felidézése, hiszen azon gesztusokat emeljük ismét a szívünkhöz (németül emlékezni „er-innern”), amelyekben a másik hasonlíthatatlan egyedisége egy, az önazonosságunkat tekintve meghatározó jelentésben tárult fel előttünk. Az emlékezet éppen ezért rituális cselekedet, s előfeltételezi azt, amit a róka megszelídítésnek nevez. Ez biztosítja ugyanis, hogy a másik személye, lelkének változásai láthatóvá váljanak számunkra azon finom hálón keresztül, melyet a megszokott mozdulatok fonnak köré, s amely a legkisebb elmozdulásokat is hűen közvetíti felénk. A rituálé olyan viszonyítási pontokat képez, melyek rögzítik a közös élet értelmességét, s így szavatolják közösségi lényem önazonosságát. A megszelídítés nyomán kialakuló normalitás

legfőbb szerepe azonban mindenekelőtt az, hogy érzékennyé tegyen bennünket barátunk minden olyan cselekedetére és szándékára, melyben a szeretete nekünk szóló értelemmel ajándékoz meg bennünket, mely tehát személyesen a mi javunkat szolgálja.

Miben áll azonban pontosan a másik ajándéka? A regényben a két barát, akik a sivatagban egymásra találnak, vagyis a kis herceg és a pilóta egyaránt keresnek valamit, valamit, amiről maguk sem tudják pontosan, hogy micsoda. Visszafelé tekintve persze már könnyebb megneveznünk, mi hiányzott az életükből. A kis herceg egy olyan barátira vágyott, akit magával vihetne a saját bolygójára, ezért minden kertelés nélkül egy báránykát kér a pilótától. Tudjuk azonban, hogy nemcsak egy bárány hiányzott az életéből, hanem a baráti szeretetre való képesség is. A rókával kötött barátsága után, melyben főképp tanult és hallgatott, lehetőséget ad számára, hogy gyakorlatot szerezzen a barátság másik fő szerepében is, és barátját immár bölcsen vezesse annak saját java felé. A pilótának sem voltak barátai a hátrahagyott és távolinak tűnő világban, legfeljebb ismerősei. Szinte már el is felejtette, mit jelent gyermeki-baráti módon gondolkodni. A kis herceg mindenekelőtt abban segít neki, hogy kiutat találjon a felnőttek számító világából egy igazibb valóságba. Beszélgetésük során tehát ki-ki a maga tudott vagy rejtett egzisztenciális kérdése iránti érzékenységgel igyekszik befogadni a másikat, elkötelezve magát a másik javának kutatása és szolgálata mellett. Noha baráti viszonyulásuk és tevékenységük középpontjában a másik boldogsága áll, barátjukra vonatkozó emlékeik jó része természetesen azon értelem köré csoportosul, amelyet éppen a másik révén, az általa megtapasztalt új és tágasabb valóságban fedeztek fel és sajátítottak el. A barát ajándéka ezért mindig bölcséleti jellegű, a személyes hivatásunk szerinti jó élet nyer általa formát. Fentebb amellet érveltünk, hogy a jó barát, amennyiben egy mélyebb szeretet létlehetőségét tárja fel előttünk, valamiképp mindig bölcs is. Egyfelől mert talán tényleg a helyes életre törekvő és ezért a bölcsességet kedvelő személy, másfelől mert képes az általa felfedezett és megélt értelemről és értékről

azt közvetíteni felénk, ami legjobban szolgálja megtérésünket és teljes átlényegülésünket.

Olyan értelemről van szó, amelynek köszönhetően a teljes valóság látképe is megváltozik azáltal, hogy egy bizonyos dolog (a búza színe, a nevető csillagok) valósabb, tartalmasabb értelme sejlik fel a barát szeretete révén; ez az átfogó újdonság, a szeretet által feltárt egyfajta új kozmikus rend a másik távollétében is velünk marad. A barátság mint hűség a valóság megmutatkozó, személyesen releváns mélyrétegéhez ezért a másik távollétében is kötelez, a barát emléke ugyanis egyúttal annak jelenvalóvá tétele is, akivé a másik révén váltam, s aki autentikus valómban vagyok.

Az elhunyt barátra emlékezni ezért mindig lélekemelő, hiszen általa saját transzcendens énünk, vagyis önmagunk még el nem sajátított transzcendens értelméhez kerülhetünk közel, ahhoz az értelemhez, mely éppen a barátság révén, a barát közvetítésével tárult fel előttünk, s ami ma is életfeladatként mutatkozik meg előttünk. Talán ez lehet az igazi értelme Cicero meghatározásának, miszerint a barát egyfajta *alter ego*, vagyis másik énünk; amikor a barát halálával különös erővel tudatosodik bennünk saját végeségünk, az egyúttal arra is késztet bennünket, hogy tudatosabban és odaadóbban éljük saját hivatásunkat.²³

A halott barát reményteljes jelenléte

Derrida így fogalmaz barátja, Emmanuel Levinas búcsúztató írásában: „A halál semmiképpen nem a megsemmisülés, nem a nemlét vagy a semmi, hanem a *válasz hiányának* bizonyosfajta megtapasztalása a túlélő által.”²⁴ A barátok számára a halál nem jelenti a barát végleges elvesztését. A barátság éppen azt jelenti

²³ Derrida Levinas halála kapcsán pontosan írja le, hogyan jelenthet küldetést az élők szolgálatára a barát halála: „Az Isten-hozzád a másikat a léten túl üdvözli, ott, amit a léten túl a dicsőség szó jelent. Az Isten-hozzád nem létezési folyamat: a megszólítással a másik emberhez irányítódom, akinek révén e megszólítás jelentéssel bír, a közel lévőhöz, akit féltennem kell.” In Derrida 1997, 50.

²⁴ Derrida 1997, 47.

ugyanis, hogy a másik személyre irányuló szeretetünk nem a másik jelenlétére, hanem a múltat, a jelenlétet, mi több, a múlt alapján elképzelhető jövőjét is meghaladó valóságára vonatkozik. Nem azt, pontosabban nem csak azt szeretjük, akit meg tapasztaltunk, mert akkor szeretetünk csak nosztalgikus és öncélú vágyakozás, s nem a másik boldogságának akarása, s még csak nem is azt szeretjük, aki ezen túl éppen most itt van előttünk, hiszen így amint eltávolodna tőlünk, úgy kellene csökkenni ez iránt érzett szeretetünknek is. Az igaz szeretet nyitott kell legyen a másik jövőjére, mi több, nemcsak a múltból levezethető jövőre, hanem arra a radikális újdonságra is, amire a szeretetteljes remény vonatkozik. Amikor megszeretünk valakit és nyitottá válunk rá, várakozással tekintünk gyökeres átforgatódására, arra a változásra, amire emberileg a másik sajátos korlátai miatt szinte képtelen lenne. A barátok azonban hitelt adnak a másoknak, vagyis begyakorolják azt a nyitottságot, amely megengedi, hogy barátunk nélkülünk és sokszor a jóság számunkra meglepő és váratlan szempontjai szerint keresse a javát és boldogságát. Gabriel Marcel szerint ez a nyitottság alakul át a halálon is átívelő és kreatív hűségé.²⁵ Megtanuljuk nem féltetni a másikat a mégoly gyökeres változástól sem, mely esetleg elidegeníti tőlünk, mert már megismertük azt a belső ént, ami nem változik benne, ami akár beláthatatlan utakat találva kifejlésre vár. A birtokolni kívánó szeretetet átveszi a másik szabadságának igenlése, felismerve, hogy a másik számunkra transzcendens és távoli lénye nem kevésbé valóságos és szeretetreméltó. Szent Tamás a következőképpen fogalmaz: „Ad perfectionem igitur amicitiae honesti pertinet ut aliquis propter amicum interdum abstineat etiam a delectatione quam in eius praesentia habet, in eius servitiis occupatus.”²⁶

Még a barát hön áhított és boldogító jelenlétéről is lemondhatunk, ha az a másik javát szolgálja. Távollétében világossá válhat számunkra, hogy szeretetünk iránta nem függ jelenlététől;

²⁵ Marcel, 1967, 228.

²⁶ „Az őszinte barátság tökéletességéhez hozzátartozik, hogy valaki a barátja kedvéért egy időre lemond a jelenlétében érzett örömről, hogy neki szolgáljon.” *De Caritate*, 11, ad 6m, Az idézetet innen vettem: Daniel OLS 1995, 323. (Saját ford.)

értelmes dolog távollétében is szeretnünk. Éppen ezért mondhatja a róka a kis hercegnek: *Jól csak a szívével lát az ember, ami igazán lényeges, az a szemnek láthatatlan.* A barátság éppen az a létforma, melynek révén ez a jelenléten túli lényeglátás leginkább elsajátítható, és kirajzolódik előttünk.²⁷ Aki képes nemcsak rátekinteni a barátjára, de szemlélődve közelíteni is hozzá, adódásának csodájához, személyiségének egyedi alakján keresztül felfedezhet valamit lényének rejtett, transzcendens értelméből, mely ugyan a múlt időben bomlik ki előttünk, de amin mégsem fog az idő.

Túlzás talán azt állítani, hogy a baráti szeretetet ilyen értelemben sajátos, tapasztalati érv a lélek halhatatlansága mellett; ez túl súlyos állítás, mely további, a lélek természetére és a halhatatlanság fogalmára vonatkozó vizsgálódást igényelne. Tagadhatatlan azonban, hogy a baráti szeretet különleges, Gabriel Marcel kifejezésével metafenomenális²⁸ időtapasztalat, hiszen mindaz, amit a másik szeretete révén mint igazságot, szépséget, egységet és valóságot megismertünk, arról azt is beláttuk, nem enyészik el. Mi több, a barát előtt még halandó emberi alakjában is feltárult a személy olyan egyedi valósága, mely többet igényel tőlünk időleges elismerésnél: teljes, időkorlátoktól mentes odaadást, szeretetet kíván. Akit barátként megszerettünk, arról állíthatjuk: olyan egyszeri csoda, ami nem szűnhet meg létezni.²⁹ Ha azonban ez így van, akkor a halál utáni élet több pusztá feltételezésnél, s az új találkozás és teljesebb együttlét tapasztalatilag is megalapozott reményét hordozza.

²⁷ Vö. Grassi 2000, 142–158

²⁸ Ld. Marcel 1959, 202–203. A szeretet tárja fel a másik igazi arcát, mely meghaladja a fenomenalitást (métaphénoménal). A kreatív hűség e tapasztalathoz nem nélkülözi az erkölcsi drámát, hiszen egyfelől tagadható és ezzel öncsalássá válhat, másfelől könnyen a másik már-már bálványimádó csodálatává fokozódhat.

²⁹ Ahogyan Gabriel Marcel fogalmaz: „Nous sommes là à l'entrée d'un chemin au bout duquel la mort apparaît comme épreuve de la présence”. (Marcel 1959, 79) A halál tehát próbára teszi azt a tapasztalatot, ahogyan a szeretet révén felfedeztük, elismertük a másik jelenlétét, melyhez most húnek kell maradnunk. E jelenlét nem fizikai és érzékileg verifikálható természetű, hanem egy transzcendens valóság nehezen tapintható és mégis valóságos világlása: jelenvalóság.

Irodalomjegyzék / Bibliography

- Barcsi Tamás. 2015. Mit jelent megtanulni meghalni? Seneca és Montaigne halál-elfogásáról. *Nagyerdei Almanach* 6/1: <https://docplayer.hu/20042536-Barcsi-tamas-mit-jelent-megtanulni-meghalni-i-seneca-es-montaigne-halal.html>
- Cicero, M. T. 2019. *De Amicitia, Scipio's Dream*. Glasgow: Good Press
- Cicero. 2004. *Tusculumi eszmecsere*, ford. Vekerdi József. Budapest: Allprint.
- Csejtei Dezső. 2002. *Filozófiai metszetek a halálról*. Budapest: Attraktor, Pallas.
- Daniel OLS. 1959. „La sainteté hominicaine”. In *Sanctus Thomas de Aquino. Doctor Hodiernae Humanitatis*. Roma: Pontificia Accademia di S. Tonnaso Studi Tomistici, Libreria Editrice Vaticana.
- De Exupéry, Antoine. 2024. *A kis herceg*, fordította Rónay György. Budapest: E-Kitap Projesi & Cheapest Books.
- Derrida, Jacques. 1996/4-1997/3. Istenhozzád. (Gyászbeszéd-Esszé). Múlt és jövő.
- Grassi, Martin. 2000. Gabriel Marcel: La Metafísica ante la Muerte. *Aoristo - International Journal of Phenomenology, Hermeneutics and Metaphysics* 1: 142–158.
- Heidegger, Martin. 1989. *Lét és idő*, ford. Vajda M. et al. Budapest: Gondolat.
- Király V. István. 2003. *A halál és a meghalás tapasztalata-Metafizikai és alkalmazott filozófiai odatekintés (kilenc szemszúrásban)*. Budapest: Közdok.
- Levinas, Emmanuel. 2000. *God, Death, and Time*. Stanford: Stanford University Press.
- Marcel, Gabriel. 1959. *Présence et immortalité* (Journal métaphysique 1938-1943, et autres textes). Paris: Flammarion.
- Marcel, Gabriel. 1967. *Essai de philosophie concrete*. Paris: Gallimard.
- Montaigne, Michel de. 2013. A barátságról. In *Esszék I-III*, fordította Csordás Gábor. Pécs: Jelenkor.
- Montaigne, Michel de. 2103. *Esszék I–III.*, ford. Csordás Gábor, Pécs: Jelenkor.
- Platón. 1984. Phaidón, fordította Kerényi Grácia, In *Platón összes művei I*. Budapest: Európa.
- Ratherius, 1976. In *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis XLVI, Ratherii Veronensis Opera Minora*, szerkesztette Peter L.D. Reid. Turnhout: Brepols Editores.
- Sartre, Jean-Paul. 2006. *A lét és a semmi*, fordította Seregi Tamás. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Scheler, Max. 1933. *Tod und Fortleben*. Berlin: Der Neue Geist Verlag.
- Schopenhauer, Arthur. 2001. A halálról, fordította Bánóczi József. In *Filozófiai etűdök a végességre*, szerkesztette Csejtei Dezső. Veszprém: Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány.
- Seneca. 1967. Polybius vigasztalása. In *Vigasztalások*, fordította Révay József. Budapest: Magyar Helikon.

- Szent Ágoston. 2013. *Szent Ágoston vallomásai*, Budapest: Szent István Társulat.
- Tolsztoj, Lev Nyikolajevics. 1995. Ivan Iljics halála In *Három halál*, ford. Szöllősy Klára. Szentendre: Interpopulart.
- Tomás Caldera, Rafael. 2009. *A nyitott egzisztencia. A kis herceg olvasóinak*, fordította Szalay Mátyás. Budapest: Kairosz.
- Weil, Simone. 2014. *L'Enracinement: ou Prélude à une déclaration des devoirs envers l'être humain*. Paris: Flammarion.